

«Туллукчаанна» Хомус түһүлгэтэ

*Докторова Анна Николаевна,
Дьокуускай куораттаабы
10 №-дээх «Туллукчаан» уһуяан
саха тылыгар уһуяаччыта*

Оҕо ситиһиилээх киһи буола улаатара, личность быһыытынан үүнэрэ – сайдара ис духуобунай культурата, майгыта – сигилитэ, өйө – санаата, тыла – өһө кыра сааһыттан төһө чочуллан, сайдан иһэриттэн улахан тутулуктаах. Билинни олох сайдыытыгар тэннэ үктэнэн оҕо нарын дууһатын уһугуннаран, төрүт тылын ис сүрэбиттэн ытыктыыр киһини иитэн таһаарыахтаахпыт. Ол инниттэн, оҕоҕо төрөөбүт тыл сүмэтин ингэри, айар эйгэбэ холонуу, хоһуйар ньымалары үөрэтии баар буолуохтаах. Оҕону кыра эрдэбиттэн кутун – сүрүн сааһылаан, сайыннаран, норуот культуратыгар сыһыаран иитэр проблема билинни кэмнэ олус сытыытык турар.

Мин Дьокуускай куорат Туллукчаан оҕо уһуяаныгар саха тылын уонна фольклорун уһуяаччытынан үлэлиибин. Биһиги уһуяаммыт тэриллэн үлэлиэбиттэн сэбиэдиссэй - педагогическэй наука кандидата – Сантаева Т. С. салайыытынан саха ыччатын сайыннаран, киһи үтүөтэ буолан иитэн таһаарар сыаллаах үлэлиир. Ол курдук, Туллукчаанна норуот культуратын оҕоҕо сыһыаран иитиигэ улахан үлэ барар. Уһуяан ис оноһуута группалара, кабинеттара барыта сахалыы эйгэлээх. Ытыллар тэрээһиннэр, аһаҕас дьарыктар барыта саха оҕолоругар уу сахалыы тылынан салайтара, сахалыы ырыалаах – тойуктаах доһуһуоллаах ааһаллар.

Оҕону норуот культуратыгар чугаһатан, сыһыаран уһуяан иһинэн тэриллибит “Хомуһун” фольклорнай куруһуогу салайан үлэлэтэбин. Уһуяаным үлэтигэр оҕону олонхо эйгэтигэр сыһыаран олонхолуурга, тойук туойарга, чабырҕахтыырга, оһуохайдыырга, хомустуурга уһуябын. Фольклор тыыннаах искусство быһыытынан сыаналанар. Кини оҕоҕо эстетическэй дуоһуууну үөскэтэр, кэрэбэ – үчүгэйгэ тардыһыга көбүлээччинэн буолар. Хомус алыптаах музыкатынан эдэр ыччаты норуот традиционнай, духовнай культуратын үтүө үгэстэригэр иитэр, сыһыарар, билиһиннэрэр кыахтаахпыт. Үлэм биир хайысхатынан оҕону үс кутун уһугуннаран, талаанын сайыннаран хомуска үөрэтии буолар. Оҕо толкуйдуур, доруобуйатын чэбдигирдэр дьоһура хомус нөнгүө иитиллэригэр араас ньымалары туһанан үлэлиибин. Былыр былыргыттан сахаҕа киһи үс кута чөл сырыттабына үйэтэ уһуур, үтүөбэ, кэрэбэ тардыһар, санаата сырдыыр диэн өйдөбүл баар. Оҕону иитии диэн өйдөбүлгэ сүннүнэн оҕо айылҕаттан бэриллбит үс кутун үһүөннэрин чөл илдьэ сылдьан, ис айылҕатын сайдарыгар дьүөрэ төрүт култуураҕа сыһыарыыны киллэрэбит. Иитии сүрүн сорууга – дэгиттэр сайдыылаах киһилии киһи, көнүл айыы киһитэ. Киһи кута – сүрэ тыыннаабын тухары итэбэйэр, таптыыр, эрэнэр. Бу барыта үс кукка кутулан, мунһулан, айар күүс айымныылаах дьоһуур буолан киһи айыы сиэрдэнэр, айыы тыыннаран, дойдугун – норуотун тыынын ингэринэр. Айыы сиэрдээх киһи Үтүөбэ дьулуһар. Киһи Айыы тыыннанан кэрэни айар.

Билинни оҕо олох сайдар тэтимин кытары тэннэ дьүөрэлээн наһаа талааннаах, кыахтаах. Хомус – оҕо үс кутугар, уйуһбатыгар олус улахан сабыдыаллаах. Кини хомуһуннаах дорҕооно, дьүрүһүйэр тыһаа оҕону уоскутар, болҕомтоҕо киллэрэр. Виртуоз хомусчут С. С. Шишигин: «Инструмент хомус - воздействует на телесный, духовный мир. Ритм звука хомуса действует на ребенка. Он учится чувствовать ритм музыки. При игре на

хомусе, душой своей выражает эмоции, чувствует национальный дух своего народа. Во время организованной деятельности, проводятся упражнения, для дыхания, для развития речи, для музыкальных способностей» диэн суруйан турардаах. Ол курдук, үс кут өйдөбүлэ киһи уйулҕатын, ис кыабын кытта ситимнээх диэн бигэ өйдөбүл сахаҕа баар. Оҕо ис кыабыттан көрөн, кинини сөптөөхтүк туһаайан үөрэттэххэ, кини айылгыта арыллар, дьоһура сайдар, кута-сүрө чөл буолар. Хомуска оонньуур, хоһуйар оҕо «Мин тулалыыр эйгэм кэрэтиэн, чугас дьонум, доһотторум үчүгэйдэриэн!», «Мин сахабын!» диэн санаанан салайтарыахтаах. Бу манньк ыраас, сырдык майгылаах иитиллэн олох киэн аартыгар – оскуола боруогар үктэнэн киирэн, өссө салгы сайдыахтаах. Ол курдук уһуйуу тосхоло – дьин саха оҕото буоларга уһуйулуу, сахалыы ийэ өй – санаа, сиэр – майгы ситимэ. Оҕо бэйэтин бэйэтэ сайдыы суолугар киллэрэн, чөл куттаах – сүрдээх киһи буола улаатарыгар уһууаан үлэтигэр элбэх ньымалары туттан үлэлэтиэххэ наадатын бэлиэтиибин. Оҕо тииһэ бигэтик тахсан кытааттабына хомууу оонньотуохха сөп. Хомууу тардарга сөптөөх кэм бэлэмнэни бөлөх сааһыгар кэлэр. Мин оҕолору уһууаан үлэтигэр сүүмэрдим иннинэ уһууаан стоматолог – бырааһыгар көрдөрбүн, бэрэбиэркэлэтэбин. Тиистэрин харыстыыр сыалтан элбэх гигиенаҕа сыһыаннаах сүбэлэри ылабын. Төрөппүттэргэ сүбэ мунньах тэрийэн билиһиннэрэбин.

Оҕо саадыгар 6 -7 саастаах оҕолору сүүмэрдээн дьарыктыбын. Бу саастарыгар оҕолор наһаа аһаҕас, түргэнник ылынымтыа, толоругас буолаллар. Оҕо музыкальнай дьоһура барыта биир буолбат. Сорох оҕо аһыах ый уһуйуулан баран хомууу дьүрүһүтэн, хомоһойдук оонньуур буолар. Бу көрдөрүү биллэн турар, оҕо үс кута, айылгыта хомууу хайдах ылынарыттан тутулукутаах. Дьарык хаамыта ситиһиилээх буоларын түмүгэ биллэн турар уһууаачыттан улахан тутулукутаах. Оҕолор харахтара чабылыһан илиигин, айаххын, хас хамсанаргын барытын кэтээн көрөллөр. Уһууааччы биллэн турар бэйэтэ кута – сүрө чөл, талаана арыллыбыт буолуохтаах.

Ол курдук үс куттара иитиллэн, айылгылара арыллыбыт оҕолор

- Музыкальнай тыаһы эндэппэккэ сатаан истэ дьөбүрдээхтэр;
- Нарын, уйаҕас, чараас дуһалаахтар;
- Сымнаҕас, холку – босхо артикуляциялаахтар. а. э чэпчэки сынаахтаахтар;
- Доруобай, учугэй тиистээхтэр;
- Улахан бағалаахтар;
- Сүрэхтээхтэр, үлэһиттэр.

Манньк дьөбүрдээх оҕолор хомууу улаатан баран, бэйэлэриттэн араарбакка, өрүүтүн илдэ сылдыллар, олохторун аргыһа да оностуохтарын сөп. Хомууу куруһуок иһинэн эрэ билиһиннэрэн баран бүппэт сыалтан бөлөх (группа) киирэн эмиэ күннээби релаксация курдук туттуохха эмиэ сөп. Оҕолор хомус дьүрүһүйэр тыаһын сэнээрэн истэллэр, хомуллулар.

Оҕо кутунан – сүрүнэн хомууу ылынан фольклор араас көрүннэригэр эмиэ сыстар. Хомуска уһуйуллубут оҕом тойуктуур, оһуохайдыыр, олонголоон дьалаһыйан бағата эмиэ киирэр. Сыл түмүгүн көрдөххө куруһуокка дьарыктаммыт оҕолор таһымнара үрдүүр, дьөбүрдара сайдар.

Хомус куруһуогун “Хомуһун” диэн ааттаан үлэлэппитим 4-с сыла. Куруһуокка дьарыктанар оҕолор бары биир киһи курдук биир санаанан салайтара дьарыктаналлар, хомуска оонньууларын наһаа астыналлар. Бүтүн биир бөлөбүнэн кыттар буолан үлэбит ситиһиилээх, кэскиллээх. Хомуһуннаах Хомуспут Москуба куоракка ону тэнэ аан дойдутаағы күрэхтэргэ дьүрүһүйэ оонньуур, кэлэр кэскиллээх, ситиһиигэ дьулуурдаах саха оҕолорун дьөбүрүн көрдөрөр, аатырдар. Бу оҕолор ис истэриттэн сырдаан, сыдыаайан бэйэлэрин норуоттарын култууратын билэн, ылынан улаатаннар кэрэни кэрэхсиир, үтүнү күсэтэр дьон буолаллар, хомус нөнүө иитиллэн оҕо киһитийэн, сайдар суолга үктэнэллэр.

